

יחסי תורכיה-ישראל: משברים ושיתופי פעולה

ד"ר אואוז צ'ליקול*

דצמבר 2016

מאמר זה הוא חלק מסדרת מאמרים על עתיד יחסי ישראל-תורכיה לאור ההסכם לשיקום היחסים עליו חתמו שתי המדינות ביוני 2016. זוהי סדרת מאמרים משותפת למיתונים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית ולמכון למגמות פוליטיות גלובליות (GPO T Center) בתורכיה, בשיתוף קרן פרידריך אברט. היא תוצאה של ערוץ דיאלוג מדיני שמקיימים שני המכונים מאז 2012 במטרה לסייע לשיקום יחסי ישראל-תורכיה. לקריאת כל המאמרים שפורסמו עד כה, לחץ/י כאן.

מאז כינונם של יחסים דיפלומטיים בין תורכיה ובין ישראל בשנת 1949, מספר גורמים שיחקו תפקיד חשוב בעיצוב היחסים בין שתי המדינות. שתי המדינות השתייכו באופן מסורתי לגוש המערבי ושתייהן בעלות קשר מיוחד עם ארצות הברית. תורכיה הכירה בחשיבותו של הלובי היהודי בפוליטיקה האמריקאית וקיימה עמו קשרים עוד לפני שהכירה במדינת ישראל. לאחר מלחמת העולם השנייה, כאשר תורכיה עמדה בפני הסכנה של התפשטות ברית המועצות לשטחה, היא ביקשה ליצור קשרים צבאיים עם ארצות הברית ולשם כך אף יזמה מגעים עם הלובי היהודי שם והכירה במדינת ישראל, שהוקמה זה לא מכבר. למרות שתורכיה הצביעה נגד החלטת החלוקה של האו"ם בשנת 1947, היא הפכה למדינה הראשונה באזור שהכירה במדינת ישראל, זמן מה לפני ביקורו הרשמי הראשון בווישינגטון של שר החוץ התורכי בשנת 1949. תורכיה הצטרפה לברית נאט"ו בהובלת ארצות הברית בשנת 1952 וכוננה 'שרים דיפלומטיים וצבאיים מיוחדים עם ארצות הברית במהלך שנות החמישים.

הלובי היהודי בארצות הברית הוסיף למלא תפקיד מרכזי ביחסי תורכיה-ישראל. הקשרים בין תורכיה לארגונים היהודים התחזקו בשנות ה-70 וה-80, כאשר תורכיה הייתה זקוקה לתמיכה בקונגרס האמריקאי אל מול קבוצות הלובי היווניות והארמניות, שפעלו כנגד האינטרסים התורכיים. בשנים 1985-1990, שימשתי כדיפלומט בשגרירות התורכית בווישינגטון די סי, ובשנים 1993-1996 כיהנתי כקונסול הכללי של תורכיה בלוס אנג'לס. עם תחילת פעילותם של קבוצות הלובי היווניות והארמניות נגד אינטרסים תורכיים בארצות הברית, התייחסנו אל הלובי היהודי שם כבן-ברית טבעי של תורכיה וחיזקנו עוד יותר את הקשרים עם הארגונים היהודים. באותו זמן, הקהילה התורכית הקטנה בארצות הברית החלה אף היא בהקמת שדולה שתיתן מענה כנגד הפעילויות ההולכות והגוברות של הלובי הארמני והיווני.

בניגוד ליחסים בין תורכיה לארמנים וליוונים, שכללו בעבר פרקים אפלים ולא נעימים, היחסים בין התורכים ליהודים היו טובים וידידותיים יותר לאורך ההיסטוריה. הקשר ההיסטורי בין העם התורכי ליהודי מספק יסודות פוריים ליחסים בין שני העמים בהווה ובעתיד. היחסים בין שני העמים היו קרובים החל מהמאה ה-11, כאשר התורכים הפכו לכוח השולט באנטוליה. הם התחזקו כאשר האימפריה העות'מאנית קיבלה אליה בשמחה מאתיים יהודים ספרדיים שנמלטו מהרדיפות בחצי האי האיברי בשנת 1492. יחסה של

* ד"ר אואוז צ'ליקול הוא דיפלומט תורכי שכיהן כשגריר תורכיה בישראל, בסוריה ובתאילנד. ד"ר צ'ליקול שירת בשירות החוץ התורכי במשך 37 שנים, במהלך הוצב גם במשלחת התורכית לאו"ם ובשגרירות תורכיה בביירות ובווישינגטון די סי. הוא כיהן במספר תפקידים במטה משרד החוץ התורכי באנקרה, ובהם כמנהל תחום המזרח התיכון וכשליח המיוחד לעיראק. ד"ר צ'ליקול הוא בעל תואר דוקטור בכלכלה מאוניברסיטת איסטנבול, וכיום הוא מרצה באוניברסיטת איסטנבול קולטור. הוא פרסם את הספר: "From One Minute to Mavi Marmara, Turkey-Israel Conflict".

תורכיה ליהודים בזמן מלחמת העולם השנייה היה גם הוא חיובי יחסית בהשוואה לרבות ממדינות אירופה. הרקע ההיסטורי החיובי הזה לא רק שהקל על תורכיה וישראל לכוון ולתחזק יחסים דיפלומטיים, אלא אף אפשר קשרים טובים בין תורכיה ויהודי התפוצות. כאשר הייתי דיפלומט בשגרירות התורכית בווינגטון די סי, קשרינו עם הארגון היהודי American Sephardi Federation היו הרבה יותר ידידותיים מאשר עם ארגונים יהודים אחרים בארצות הברית. הבחנו שארגון זה נלהב מאוד מציון 500 שנה להגירתם של יהודי ספרד לאימפריה העות'מאנית, כסמל לקשרים החזקים בין העמים התורכי והיהודי.

גורם נוסף שהשפיע מאז ומעולם על יחסי תורכיה-ישראל הוא הנושא הפלסטיני. בכל חלקי החברה התורכית, החל מהימין הקיצוני ועד השמאל הקיצוני, אפשר למצוא, מסיבות שונות, סימפטיה לפלסטינים. מרבית מעצבי דעת הקהל התורכים מאמינים שהפלסטינים הם הקורבנות האמיתיים של המאבק המזוין בין ישראל לבין מדינות ערב השכנות על השליטה בשטחים הפלסטיניים. הצהרותיהם לאורך השנים של מנהיגים תורכיים כגון סולימאן דמירל, בולנט אג'וויט, טורגוט אוזל ורג'פ טאיפ ארדואן בנושא זה, מבטאות כולן הזדהות עם סבלם של הפלסטינים. לפי דעת הקהל התורכית נראה שהבעיה הפלסטינית, שנשארה ללא פתרון במשך יותר משישים שנה, לא רק שיצרה איבה בין יהודים לערבים, אלא היא אחת הסיבות העיקריות לכך שהעולם הערבי לא מצליח לפתור בעיות אחרות. הסוגיה הפלסטינית מונעת מגוון שיתופי פעולה אפשריים באזור. הציבור בתורכיה מתייחס לנושא הפלסטיני כשריד מצער של התקופה הקולוניאלית המערבית במזרח התיכון.

אם נבחן את מדיניות החוץ התורכית, נבחין בתמיכה דיפלומטית מתמשכת בפלסטינים בהצבעות באו"ם. תורכיה הצביעה באופן קבוע ביחד עם מדינות ערב בכל החלטות האו"ם שנוגעות לנושא הפלסטיני ולזכויות הפלסטינים. דפוס הצבעה זה לא השתנה אף בהחלטות שנויות במחלוקת כגון החלטת האו"ם משנת 1975 שהשוותה בין הציונות לגזענות. התמיכה הדיפלומטית התורכית בפלסטינים באה לידי ביטוי גם במוסדות בינלאומיים אחרים כגון אונסק"ו וארגון מדינות האסלאם (ה-OIC). תורכיה הייתה בין המדינות הראשונות שהכירה בהכרזת העצמאות הפלסטינית החד-צדדית בשנת 1988 והעלתה את הנציגות הדיפלומטית הפלסטינית באנקרה לרמת שגרירות. לא רק שתורכיה תמכה בהחלטות של האו"ם ושל אונסק"ו שנועדו לשפר את מצבם של הפלסטינים, היא אף החלה להיות בין המדינות שנותנות את חסותן להצעות החלטה בגופים אלו.

העליות והמורדות ביחסים בין ישראל והפלסטינים תמיד נתנו את אותותיהם על יחסי תורכיה-ישראל. כל אימת שפרץ משבר בין ישראל והפלסטינים, היו לכך השפעות מיידיות ובולטות על הקשרים הדיפלומטיים בין תורכיה וישראל. אנקרה הייתה בין הראשונות שהגיבו בחריפות להחלטה הישראלית לסיפוח מזרח ירושלים בשנת 1980. מעבר לתמיכתה של תורכיה בהחלטת האו"ם שהכריזה על הסיפוח הישראלי כחסר תוקף ובטל, היא אף נקטה בצעד חריף יותר והורידה את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל לדרג של מזכיר שני. רק לאחר למעלה מעשור, בשנת 1992, הוחזרו היחסים הדיפלומטיים בין המדינות לרמת השגריר.

היחסים בין תורכיה לישראל אף שיקפו לעיתים התפתחויות חיוביות בין ישראל לפלסטינים. תורכיה בירכה על הסכם אוסלו ועל הקמת הרשות הפלסטינית. פריצת הדרך המשמעותית הזאת ביחסים בין ישראל לפלסטינים בשנת 1993 סללה את הדרך להפשרה מהירה ביחסים בין תורכיה לישראל. היא גרמה לשתי המדינות לא רק לשפר במהרה את יחסיהן הדיפלומטיים, אלא אף לקדם שיתופי פעולה בכל התחומים, ובהם גם שיתוף פעולה צבאי.

תורכיה תומכת בכנות בהסדר מדיני לסיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני. תהליך אוסלו פרץ דרך להסכם סופי וצודק לנושא הפלסטיני, לאחר כמאה שנה, באופן שיכלול הקמת מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל. תורכיה תמכה מלכתחילה בפתרון שתי-המדינות שחזונו מתבטא בהסכמי אוסלו. כל עוד נמשך משא ומתן בין ישראל לפלסטינים על בסיס פתרון שתי-המדינות, לא עמד מבחינת תורכיה מכשול בפני הידוק קשריה עם ישראל. מספר משקיפים בינלאומיים אף כינו את שיתוף הפעולה בין תורכיה לישראל בשנות התשעים

כברית חדשה במזרח התיכון. באותו זמן, הידרדרו הקשרים של תורכיה עם סוריה, בגלל תמיכת סוריה בטרור הכורדי נגד תורכיה. הדבר תרם, ללא ספק, להחלטת אנקרה לחזק את קשריה עם ישראל.

במשך העשור הראשון של שנות ה-2000, התרחשו שינויים רבים בפוליטיקה התורכית, הישראלית והפלסטינית ובמזרח התיכון באופן כללי. בתורכיה, "מפלגת הצדק והפיתוח" (AKP) עלתה לשלטון, והדבר הוביל גם להשפעה גדולה יותר של דעת הקהל התורכית על נושאי מדיניות-חוץ. תורכיה החלה לפתח קשרים עם סוריה אחרי שהצליחה לאלץ את דמשק ב-1998 לחתום על הסכם אדנה, שמטרתו יצירת שיתוף פעולה בנושא המלחמה בטרור. בפוליטיקה הפלסטינית התפתח קרע בין פת"ח לחמאס, דבר שהוביל לניהולן של שתי מערכות שלטוניות נפרדות בעזה ובגדה המערבית, כשישראל מכריזה על משטר חמאס בעזה, בתור "האויב האמיתי". בישראל חלה תזוזה פוליטית לכיוון ימין וירידה בתמיכה בפתרון שתי-המדינות. הפחתת הסיכויים להשגת הסדר מדיני הובילה לאנטגוניזם שהלך וגדל בין הרשות הפלסטינית לממשלת ישראל.

שורש המשבר בין תורכיה לישראל נעוץ בביקורו של ראש ממשלת ישראל דאז, אהוד אולמרט, באנקרה ב-22 בדצמבר 2008. הביקור עצמו אמנם התנהל כמצופה והיה רב-אירועים, אך המבצע הישראלי הצבאי בעזה ("עופרת יצוקה") שהתחיל מספר ימים לאחר הביקור עורר כעס ותסכול באנקרה. ראש הממשלה אולמרט לא הזכיר את התקיפה הצבאית הקרובה בעזה במהלך שיחותיו עם מנהיגים תורכיים. תורכיה הייתה בין המדינות שביקרה בתקיפות את המבצע הצבאי הזה, אשר הוביל להרס נרחב בעזה ולאובדן מספר גדול של חיי אדם בקרב תושבי הרצועה.

מעבר להשלכות המבצע על תושבי עזה עצמם, בתורכיה היה כעס על כך שהמבצע הצבאי הישראלי הביא לסיומו של המשא ומתן העקיף בין ישראל לסוריה שהתנהל בתיווך תורכי. תורכיה האמינה שהצליחה להביא את סוריה וישראל לפתוח בשיחות ישירות, ובאנקרה האמינו ששיחות השלום היו על סף פריצת דרך. אחרי המבצע הצבאי בעזה, סוריה פרשה מהשיחות העקיפות עם ישראל. תורכיה האשימה את ישראל בכך שהרסה את ההזדמנות הזאת, אשר באנקרה האמינו שיכלה להיות צעד משמעותי לכיוון שלום כולל בין ישראל והעולם הערבי.

אחרי אהוד אולמרט, נבחר בנימין נתניהו לראשות הממשלה בישראל. תורכיה השתכנעה שישראל נוטשת בהדרגה את פתרון שתי-המדינות ושהבנייה בהתנחלויות הורסת כל תקווה שנותרה להגיע להסכם בין ישראל לפלסטינים. ההחלטה המקורית של האו"ם משנת 1947 חילקה את שטח המנדט של פלסטינה בין היהודים לערבים וקבעה את מעמדה של ירושלים כשטח בינלאומי. לאחר יותר מ-65 שנים ושלוש מלחמות גדולות, ישראל שולטת כרגע על כל השטחים הפלסטינים ועל העיר ירושלים. עם חתימתה על הסכם אוסלו, הסכימה ישראל באופן עקרוני לפתרון שתי המדינות ולחלוקת השטח ביחס גס של 80 אחוזים מול 20 אחוזים. כיום, מתגוררים בעזה ובגדה המערבית (שמהווים קצת יותר מ-20% משטחי המנדט ההיסטוריים) כ-6.5 מיליון פלסטינים. דעת הקהל בעולם מתקשה להבין מדוע ישראל, שהסכימה בעבר לחלוקת שטחי המנדט ביחס של חצי-חצי, מסרבת כיום להסכם שלום שמבוסס על פתרון שתי-המדינות בחלוקה של 80 אחוזים מול 20 אחוזים.

מתוקף תפקידי במשרד החוץ התורכי, ביקרתי פעמים רבות בישראל, בגדה המערבית וברצועת עזה. מוניתי כשגריר לישראל בשנת 2009, לאחר "תקרית דאבוס" בין ארדואן לפרס, כשהקשרים בין שתי המדינות היו בתקופה של משברים תכופים.

הדרדרות היחסים החלה בשנת 2009 ונמשכה בשנת 2010. משבר רדף משבר. היחסים הגיעו לשפל בעת תקרית המאווי מרמרה כאשר תשעה אזרחים תורכיים איבדו את חייהם במבצע צבאי ישראלי כנגד ספינה תורכית במים בינלאומיים בים התיכון ב-31 במאי 2010. עזבתי את תל-אביב להתייעצות באנקרה יומיים לאחר המבצע הצבאי הישראלי ולאחר פינוי 490 נוסעי המשט מנמל התעופה בן-גוריון לתורכיה על-

גבי שלושה מטוסים אזרחיים שנשלחו על ידי הממשלה התורכית. לא חזרתי לישראל על-אף שהמשכתי להחזיק בתואר "שגריר תורכיה לישראל" במשך מספר חודשים באנקרה, היכן ששהיתי למטרות התייעצות. כשהממשלה הישראלית לא עמדה בתנאי הפיוס שהציבה אנקרה, אשר כללו התנצלות רשמית ופיצוי לקורבנות התורכיים, החליטה תורכיה להוריד את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל לדרג מזכיר שני וניתקה את כל הקשרים הצבאיים עם ישראל. פעולה זו הובילה להפסקת כל שיתופי הפעולה בדרגים הגבוהים בין שתי המדינות. ההתקפה הצבאית הישראלית על המאווי מרמרה יצרה צלקת ביחסים התורכיים-ישראליים, אשר לקח לה זמן רב להגלית.

כאשר כיהנתי כשגריר בישראל עמדתי במרכז תקרית שלצערי תוכננה לפרטי פרטים על ידי סגן שר החוץ הישראלי, דני איילון. תקרית מכוונת זו הייתה חסרת תקדים בהיסטוריה של הדיפלומטיה העולמית. במהלכה נעשה שימוש בתמונות בוטות ואף מזויפות על מנת להטעות את הציבור. למרות מכתב ההתנצלות החד-משמעי שנכתב על ידי סגן שר החוץ, כפי שנדרש, ולמרות העובדה שנשארתי בישראל, היכולת של השגרירים הישראלי והתורכי להתמודד ביעילות עם המשברים המתמשכים ביחסים בין המדינות צומצמו באופן דרמטי אחרי אותה תקרית בלתי-דיפלומטית.

אני תמיד האמנתי שאותה תקרית ילדותית תוכננה על ידי סגן השר עצמו, בשיתוף עם מספר אנשים בודדים וללא הסכמתם של גורמים בכירים יותר בהנהגה הישראלית. מכתב ההתנצלות הזריז שקיבלתי אושש את השערת. פגישותיי עם בכירים במשרד החוץ הישראלי לאחר התקרית חשפו את הגועל שחשו מרבית הדיפלומטים הישראליים כלפי ההתנהגות הבלתי-דיפלומטית של סגן שר החוץ הישראלי. מעבר לכך, גיליתי כי רובם המוחץ של הישראליים, לפי סקרי דעת קהל, גינו אף הם את ההתנהגות הילדותית והבלתי-הכרחית הזאת.

כמעט שש שנים לקח לתורכיה ולישראל לצאת מהתקופה המשברית הקשה ולעבור תהליך של נרמול היחסים הדיפלומטיים ביניהן. הממשלות של שתי המדינות התנהגו באחריות בכך שלא נתנו לקשרים פוליטיים ודיפלומטיים חלשים להזיק לאינטרסים הכלכליים המשותפים של שתיהן. למעשה, היקף הסחר בין שתי המדינות עלה באופן משמעותי מאז 2010, והגיע לכ-5 מיליארד דולר בשנת 2014. באותה שנה, אף הייתה עלייה ניכרת במספר התיירים הישראליים שביקרו בתורכיה. לאחר שישראל גילתה מרבצי גז טבעי לחופי הים-התיכון, נושא האנרגיה הפך לתחום אטרקטיבי לשיתוף פעולה עתידי בין המדינות. ישראל החלה לראות בתורכיה לקוחה אזורית פוטנציאלית בעתיד לייצוא גז, לאור מיקומה על תוואי פוטנציאלי של צינור עתידי שיאפשר ייצוא גז מישראל לאירופה. תורכיה החלה לראות בגז הטבעי של ישראל הזדמנות להפחית את תלות האנרגיה שלה במדינות אחרות.

מעבר לתמריצים הדו-צדדיים ההולכים וגדלים לנרמל את היחסים, תורכיה וישראל החלו להבחין במהלך שש השנים האחרונות בהתפתחויות אזוריות ובשינויים במזרח התיכון אשר הפכו את שיתוף הפעולה ואת הדיאלוג ביניהן לחיוני אף יותר. החלטתה של הממשלה החדשה שהוקמה לאחרונה בתורכיה לצבור יותר חברים בקרב המדינות השכנות, תרמה גם היא להחלטה לנרמל את היחסים עם ישראל. היענותה של ישראל לשלושת התנאים שהציבה תורכיה (התנצלות על אירועי המרמרה, פיצויים לנפגעי המשט, ומתן מעמד מיוחד לתורכיה שיאפשר לה לפעול על מנת לשפר את החיים היומיומיים של הפלסטינים בעזה) אפשרו את חתימתה של אנקרה על ההסכם עם ישראל ואת שיקום היחסים.

השפעותיו הנוראיות של האביב הערבי, לצד מלחמת האזרחים בסוריה והאלימות הגועה בעיראק יצרו חוסר איזון וחוסר וודאות במזרח התיכון. למרות שישנם הבדלים באופן בו תורכיה וישראל רואות את האירועים בסוריה ובעיראק, שתי המדינות מודאגות מאי-היציבות שיוצרות המלחמות שם, מהתרבותם של הארגונים האלימים, ומהעלייה בטרור. לתורכיה וישראל יש עניין מיוחד בעתידה של סוריה מאחר ששתייהן חולקות עמה גבול יבשתי. שתי המדינות צופות בדאגה על מעורבותה הצבאית של רוסיה במלחמת

האזרחים הסורית ובכוונותיה של מוסקבה להפוך את סוריה תחת שלטונו של בשאר אל-אסד למעין בסיס צבאי רוסי ולמדינת לווין של רוסיה במזרח התיכון.

אין ספק שהמעורבות האיראנית הישירה במלחמות האזרחים בסוריה, עיראק ותימן, לצד ההשפעה הפוליטית הגוברת של איראן באזור, היא מקור לדאגה ולחוסר מנוחה עבור רוב המדינות במזרח התיכון. היריבות הגוברת והמאבק לשליטה על אזור המפרץ בין מדינות המפרץ הערבי לבין איראן, הם בוודאי בין הסיבות הבולטות לכך שהמזרח התיכון עובר תקפה קשה ואלימה. בסופו של דבר, כשכל הכוחות במזרח התיכון משתנים והעתיד של סוריה ושל עיראק תלוי על כף המאזניים, תורכיה וישראל מרגישות את הצורך בקיומם של דיאלוג, ערוצים מדיניים, ושיתופי פעולה בדרגים הגבוהים ביותר.

בעקבות אישור הפרלמנט התורכי את הסכם שיקום היחסים הישראלי-תורכי ואחרי המינוי המחודש של שגרירים, הקשרים בין שתי המדינות נכנסים לתקופה חדשה, בתקווה שתהיה מועילה לשתיהן. המשבר ביחסים בין תורכיה לישראל בתחילת העשור הנוכחי יצר משבר אמון בין הממשלות, והמשימה המאתגרת הראשונה בפרק החדש ביחסי המדינות תהיה להחזיר את האמון שאבד. אמנם האחריות להצלחה במשימה זו מוטלת בעיקר על כתפי הממשלות, אך גורמים לא-ממשלתיים, ארגוני חברה אזרחית, ובמיוחד כלי התקשורת בשתי המדינות יכולים לתרום באופן משמעותי לכך.